

بہار قرآن کریم و تربیت قرآنی

پروفیسر شہناز گل خان
پروفیسر شہناز گل خان
پروفیسر شہناز گل خان

معرفت، تنها ابزاری که به کار می‌آید و با آن می‌توان در عالم معنا و ملکوت عالم سیر کرد و به حقایق علوی دست یافت قلب است و لذا قلب را مایه‌ی شرف و فضیلت انسان و سبب برتری او بر مخلوقات دیگر دانسته‌اند.^۲

* قلب در قرآن کریم و روایات:

در قرآن کریم قلب بر پنج وجه آمده است:

۱. آیاتی که به صفات روحی قلب اشاره دارد. مانند غلظت^۳، خضوع^۴، قساوت^۵، اطمینان^۶
۲. آیاتی که به حالات قلب اشاره دارد. مانند رعب^۷، وجل^۸ و ...
۳. آیاتی که به افعال قلب اشاره دارد مانند اثم^۹، کسب^{۱۰}
۴. آیاتی که به ویژگی‌ها، شناختی قلب اشاره دارد. مانند ریپ^{۱۱}، تفقه^{۱۲}، تعقل^{۱۳} و ...
۵. آیاتی که به خصیصه‌های قلب اشاره دارد. مانند طبع^{۱۴}، آکنه^{۱۵}، رین^{۱۶}

قلب یا دل که در قرآن از آن بسیار یاد شده است دارای حالات و ویژگی‌هایی است از جمله:

۱. طمأنینه و اطمینان قلب (رعد، ۲۸ - فتح، ۴. فجر ۲۷ و ۲۸)
۲. طهارت قلب (احزاب، ۳۳ و ۵۳ - مائده ۴۱، توبه ۱۰۸)
۳. انشراح قلب یا شرح صدر (انعام، ۱۲۵ - انشراح ۱)
۴. مهر خوردن قلب (غافر/ ۳۵ - یونس/ ۷۴ - روم/ ۵۹ - اعراف/ ۱۰۱ - نساء/ ۱۵۵)
۵. ختم قلب (جاثیه/ ۲۳، بقره ۷)
۶. کوردلی (کوری قلب) (حج/ ۴۶ - اسراء/ ۷۲)
۷. حجاب قلب (انعام/ ۲۵ - مطفین ۱۴ و ۱۵)
۸. زین قلب (آل عمران/ ۶ و ۷ - صف/ ۵)
۹. قساوت قلب (بقره/ ۱۰، انفال/ ۲۴ - حج/ ۵۳ - احزاب/ ۶۰)
۱۰. شفای قلب (یونس/ ۵۷)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

امام باقر(ع) می‌فرماید: قلب چهار قسم است:

۱. قلبی که در آن نفاق و ایمان هر دو است، پس اگر هنگام مرگ صاحب آن دل با نفاق باشد هلاک شده و اگر با ایمان باشد در نجات است.
  ۲. قلبی که وارونه است و آن دل مشرک است.
  ۳. قلبی که چرکین و زنگ زده و بسته است و آن دل منافق است.
  ۴. قلبی که پاک است و آن قلب مؤمنین است که همانند چراغی فروزان است. اگر خداوند به او نعمت دهد سپاس‌گذار است و اگر بر او بلا فرستد صبر می‌نماید.
- پس همانطور که از فرمایش امام باقر(ع) فهمیده می‌شود که همه انسان‌ها دارای قلب هستند با این تفاوت که قلوب آنها با هم فرق دارند و برخی از انسان‌ها هستند که به واسطه برخی از اعمال قلبشان را زنگار و چرکی گرفته و برخی هم قساوت و سختی در قلبشان ایجاد شده تا آنجا که گفته می‌شود قلبشان مرده است.

*عوامل مرگ قلب از منظر قرآن و روایات:

عواملی که موجب مرگ قلب و یا سختی آن می شود طبق قرآن و روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) عبارتند از:

۱. تکذیب آیات الهی: قرآن کریم یکی از عوامل مهم مرگ قلب و قساوت آن را تکذیب آیات الهی می داند که در سوره بقره می فرماید: پس سخت گشت دل‌های شما (یهود) بعد از این آیات الهی پس قلب‌های شما مانند سنگ است در سختی بلکه سخت‌تر از سنگ است در قساوت.^{۲۰}
۲. انجام گناه: گناه بزرگترین سبب مرگ و قساوت قلب است هر گناهی که از انسان سر می زند به تدریج باعث تیرگی قلب شده مگر آنکه زودتر توبه کند تا پاک و تمیز شود.
امام علی (ع) می فرماید: قلب‌ها قساوت دار نشد مگر به سبب بسیاری گناهان.^{۲۱} امام صادق (ع) می فرماید: پدرم همواره می فرمود: هیچ چیز چون گناه قلب را تباه نکند قلب همچنان بر گناه اصرار ورزد تا اینکه بر آن غالب آید و آن را وارونه کند.^{۲۲} امام باقر (ع) می فرماید هیچ بنده‌ای نیست جز آنکه در دلش نقطه سفیدی است و هرگاه گناهی کند در آن نقطه سیاهی پدیدار شود اگر توبه کند آن سیاهی برود و اگر دنبال گناه رود سیاهی بیافزاید تا آنجا که همه سفیدی دل را فروگیرد و چون این سفیدی از سیاهی گناهان پوشیده شود دیگر صاحب آن دل سیاه هرگز به خوبی و صلاح برنگردد.^{۲۳}
۳. آرزوهای دراز: آرزوهای دراز و خواهشهای دنیوی و خواهشهای نفسانی که برای رسیدن به آن خواسته‌ها نیهیتی پیدا نمی شود از دیگر عوامل مرگ قلب است حضرت علی (ع) فرمود: به واسطه دو چیز از شما می ترسم یکی هوای پرستی و دوم آرزوی دراز زیرا بیروی از هوای نفس شما را از حق باز می دارد و آرزوی دراز انسان را از آخرت به فراموشی می اندازد.^{۲۴}
۴. پر خوری: رسول خدا (ص) فرموده است: نمیراند دل‌ها را جزء زیاد خوردن و آشامیدن زیرا قلب‌ها می میرند همانند زراعتی که بیش از حد آبش دهند.^{۲۵}
و علی (ع) می فرماید: پرهیزید از پر خوری که آن سبب قساوت دل و کسل کننده در نماز و خراب کننده بدن است.^{۲۶}
۵. پرگویی: پرگویی و زیاد سخن گفتن اگر به حرام باشد مثل دروغ و غیبت و سخن چینی حتماً موجب قساوت قلب می شود چون گناه است و مراد از پرگویی یعنی سخنانی که هیچ نفعی نداشته باشد و سخنان لغو باشد زیادی آن مکروه و موجب قساوت است.
امام صادق (ع) فرمود: حضرت عیسی (ع) فرموده است: زیاد سخن نگویند در غیر ذکر خداوند زیرا آنانکه پرگویی می کنند در غیر ذکر خداوند دل‌هاشان قساوت دار است لکن خودشان نمی دانند.^{۲۷}
۶. پر خوابی: علی (ع) فرموده است: بسیار خوردن و خوابیدن قلب را فاسد و آن را می کشد.^{۲۸} و امام صادق (ع) فرموده است: زیاد خوابیدن قلب را از تفکر باز داشته و قسی می کند.^{۲۹}
۷. ثروتمندی زیاد: علی (ع) فرموده است: مال زیاد دین شخص را فاسد می کند و باعث قساوت قلب می شود.^{۳۰}
۸. غفلت: امام باقر (ع) (به جابر جعفی فرموده است: پرهیز کن از غفلت که در غفلت قساوت قلب است.^{۳۱}

و غفلت یعنی ناآگاهی و در یاد خدا و آخرت نبودن و در روایتی رسول خدا می فرمایند: پنج چیز قلب را قساوت می دهد: ۱. گوش دادن به لہو ۲. درب خانه سلطان رفتن ۳. دوستی خواب ۴. دوستی راحتی

(راحت طلبی) ۵ دوستی خوردن^{۳۳} و در حدیث دیگر رسول خدا (ص) فرموده‌اند: پنج چیز دلها را می‌میراند: ۱. گناه بالای گناه ۲. مجادله با احمق (نابخرد) ۳. هم صحبت و مجالست بیش از حد با زنان ۴. نشستن با مردگان، گفتند یا رسول الله (ص) مردگان چه کسانی هستند؟ فرمود: هر بنده خوش گذران سرکش که او مرده است. ۳۳ در مدت زیادی تنها در خانه ماندن باعث قساوت قلب می‌شود.^{۳۴} قساوت قلب یکی از بیماری‌های روحی است که منشأ بسیاری از آلودگی‌ها و گناهان می‌شود و باید از آن پیشگیری کرد و اگر خدای ناکرده دچار آن شدیم آن را درمان نماییم.

☆ راهکارهای درمان قساوت قلب

مهم‌ترین راه‌های درمان قساوت قلب:

۱. ذکر خدا و یاد خدا است:

زیرا خود قرآن ذکر خدا را باعث آرامش قلب‌ها می‌داند، به‌طور مثال هوا برای ریه خوب است، اما آب خوب نیست، بلعکس آب برای معده خوب است اما هوا خوب نیست، نفس انسان مثل معده است، که طالب محبت دنیا است.

دنیا برای نفس مطلوب است اما قلب انسان مثل ریه است که به هوا نیاز دارد. محتاج ذکر الله است چطور اگر انسان برای چند لحظه‌ای هوا به ریه‌اش نرسد می‌میرد و اگر هوای ذکر خدا هم به قلب نرسد خواهد مرد از جمله ذکرهای مهم در جلای قلب که در بر طرف کردن قساوت خیلی مؤثر است ذکر استغفار (استغفرالله ربی و اتوب و الیه) ۲. ذکر لا اله الا الله ۳. و صلوات بر محمد و آل محمد^{۳۵} است. ۲. دوری از گناه:

زیرا قساوت دل مربوط به گناه است پس اول باید توبه کرد و هر روز با خدا عهد بست که گناه نکنیم و اگر مرتکب آن شده حتماً و فوراً توبه کرده و عزم بر ترک گناه داشته باشیم و در این مورد توصیه می‌شود حتماً مناجات تائبین از مناجات خمسه عشر از امام سجاده (ع) که در مقاتیح آمده را غفلت نکنیم و به قرائت و تدبر در آن بپردازیم.^{۳۶} ۳. یاد مرگ:

که باعث می‌شود دل انسان جلا پیدا کرده و غفلت را از بین می‌برد که علی (ع) می‌فرماید: رسول خدا (سفرارش می‌کرد به اصحابشان به این که یاد مرگ باشید زیرا یاد مرگ شکننده لذات نفسانی و مانع از میل‌های حیوانی است.^{۳۷}

۴. مطالعه کتابهای اخلاقی و احادیث ائمه هدی:

مطالعه این کتب و احادیث (تأثیر فوق‌العاده دارد و امام باقر (ع) فرموده است: ان حدیثنا یحیی القلوب یعنی احادیث ما قلب را زنده می‌کند).^{۳۸}

۶. مهربانی با مستمندان و ایتام:

روایت است شخصی به رسول خدا (ص) (از قساوت دلش شکایت کرد، رسول خدا (ص) فرمود: هرگاه بخواهی دلت نرم شود پس اطعام کن مسکین را و دست بر سر یتیم بکش.^{۳۹}

در پایان برای مطالعه بیشتر در مورد قلب و قساوت و درمان آن کتب ذیل پیشنهاد می‌گردد.

۱. قلب سلیم، نوشته شهید دستغیب ۲. حکمتها و اندرزها، شهید مرتضی مطهری ۳. پندها و اندزها، آیت ...حائری

والسلام

۱. رضا رضائی گیلانی، گناہ شناسی، مبحث قلب و دل.

۲. امام خمینی (ره) آداب الصلاة، مقامات اهل سلو کہ.

۳. آل عمران/۱۵۹.

۴. حدید/۱۶.

۵. بقرہ/۷۴.

۶. همان ۲۶۰.

۷. احزاب/۲۶.

۸. انفال/۲.

۹. بقرہ/۲۸۲.

۱۰. همان ۲۲۵.

۱۱. توبہ/۱۱.

۱۲. اعراف/۱۷۹.

۱۳. حج/۳۶.

۱۴. نحل/۱۰۸.

۱۵. انعام/۲۵.

۱۶. مطفقین/۱۴.

۱۷. بہاء الدین خرمشاهی، دانشنامہ قرآن و قرآن پژوهی، ص ۱۷۷۲.

۱۸. محمدی ری شہری، گزیدہ میزان الحکمہ، موضوع قلب ص ۶۵۴

۱۹. اصول کافی، ج ۲، ص ۳۰۹.

۲۰. بقرہ/۷۲.

۲۱. علل الشرائع.

۲۲. اصول کافی، ج ۱، ص ۲۶۹.

۲۳. اصول کافی، کتاب ایمان و کفر باب الذنوب، حدیث ۲۰.

۲۴. نہج البلاغہ، کلمات قصار.

۲۵. قلب سلیم، ص ۳۳۹.

۲۶. همان.

۲۷. وسایل الشیخہ، باب ۱۲، ص ۹۰.

۲۸. قلب سلیم، ص ۳۲۲.

۲۹. همان.

۳۰. تحف العقول.

۳۱. قلب سلیم، ص ۳۳۳.

۳۲. همان.

۳۳. خصال شیخ صدوق ۱۰۶.

۳۴. شہید دستغیب، قلب سلیم، ص ۳۱۵.

۳۵. محمدی ری شہری، گزیدہ میزان الحکمہ، مبحث قلب و دل، ص ۶۵۴.

۳۶. همان، صص ۶۵۵-۶۵۶.

۳۷. همان، صص ۶۵۴-۶۵۷.

۳۸. همان، صص ۶۵۷-۶۵۸.

۳۹. همان، صص ۶۵۷-۶۵۸.

پژوہشکاؤ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرمان بیل دوم انسانی